

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ* У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНОМИСТЕЦТВА

© Василяйко І. Ю., 2013

У статті проаналізовано особливості кіномистецьких термінів-словосполучень у сучасній українській мові. Висвітлено специфіку їхньої семантики, виділено найбільш типові структурно-семантичні моделі, за якими утворено складені найменування.

Ключові слова: українська мова, аналітичний термін, термінологія кіномистецтва, термін-словосполучення, двокомпонентний термін-словосполучення, багатоконпонентний термін-словосполучення.

The features of term-word-combinations of cinematographic art of modern Ukrainian are analyzed in the article. The specific of their semantics is reflected, the most typical structural-semantic models, the compound names of which are formed, are distinguished.

Keywords: Ukrainian language, analytical term, terminology of cinematographic art, term-word-combinations, double-base term-word-combinations, multicomponent terms-word-combinations.

Система термінів як лексична система мови відкрита для входження нових номінативних одиниць. Загальноновживані лексеми, поєднуючись із **термінами** певної системи, набувають нового, вузького значення й утворюють термінологічні словосполучення.

Терміни-словосполучення – семантично цілісні утворення, що складаються із двох і більше компонентів. Вони подібні до вільних словосполучень, із тією різницею, що вільні словосполучення виконують номінативну функцію, а терміни-словосполучення – номінативно-дефінітивну, оскільки позначають певне, строго закріплене поняття. В українській термінології кіномистецтва, за нашими підрахунками, 45% загальної кількості термінологічних одиниць припадає на дво-, три- та багатоконпонентні терміни.

Аналізуючи номінативні процеси в термінології, дослідники відзначають стійку тенденцію до активізації синтаксичної деривації. Термінологічність словосполучень була предметом мовознавчого аналізу в працях Валерії Даниленко, Алли Коваль, Світлани Локайчук, Лесі Малевич та інших дослідників. Проте терміни-словосполучення в українській термінології кіномистецтва ще не були об'єктом детального аналізу й потребують усебічного наукового опрацювання. Отже, **актуальність** теми зумовлена потребою дослідити семантичні та структурні особливості складених найменувань в українській кіномистецькій термінології.

Метою статті є структурно-семантичний аналіз термінів-словосполучень у кіномистецькій термінології сучасної української мови. Для аналізу обрано лексикографічну працю Володимира Миславського «Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми», що є першою в Україні спробою систематизування інформації про жанри, стилі та течії у світовому кінематографі, розвиток кіновиробництва, кінопрокату й кінотехніки. На фактичному матеріалі цього лексикографічного джерела виявимо закономірності формування кіномистецьких термінологічних словосполучень, визначимо найпоширеніші структурні моделі.

* термінів-словосполук – ред.

Складені терміни формуються за різними твірними моделями; за структурою серед них виокремлюють дво-, три- та багатокомпонентні. Український мовознавець Іван Вихованець запропонував поділ словосполучень на прості й ускладнені і, відповідно, двокомпонентні словосполучення зарахував до простих, три- і багатокомпонентні – до ускладнених [1, с. 195–196]. Російські лінгвісти Р. Кобрин та Б. Головін із-поміж досліджуваних термінів виділили вільні та стійкі [4, с. 45]. На підставі згаданих праць та власних спостережень в аналізованому «Кінословнику» виявлено дво-, три-, чотири- і п'ятикомпонентні складені терміни. Найчисельнішу групу становлять двокомпонентні структурні моделі, зокрема, іменникові словосполучення, у яких репрезентовано поєднання таких складників:

– **іменника в називному відмінку з іменником у родовому відмінку:** *автор діалогів, автор екранізації, автор сценарію, асистент оператора, асистент режисера, апаратна звукозапису, ательє звукозапису, виконавець ролі, виробництво фільмів, від'їзд камери, диверсифікація кіноіндустрії, директор фільму, дирекція кіностудії, ефект запаморочення, ефект присутності, заміна об'єктиву, затемнення кадру, звукозапис фільму, злам кіноплівки, зміна об'єктиву, кіно виживання, класифікація фільмів, комедія абсурду, комедія звичаїв, комедія станів, композиція кадру, композиція фільму, контрастипування фільму, кут зйомки, метраж фільму, монтаж атракціонів, монтаж негативу, монтаж фільму, музика фільму, нахил кінокамери, негатив зображення, негатив фонограми, обрив фільму, перезapis фонограми, позитив зображення, позитив фонограми, посилювач звуку, проєкція фільмів, прокат фільмів, редактор сценаріїв, реконструкція фільмів, реставрація фільмів, різкість зображення, розбирання декорацій, ролик кіноплівки, фабрика мрій, фільм дії, фільм жахів, фон напису, частина кінофільму, частота проєкції, чутливість кіноплівки, штатив кінокамери;*

– **іменника в називному відмінку із прийменниково-іменниковою формою:** *зйомка з рук, зйомка у приміщенні, зйомка у ракурсі, зйомка у русі, комікси у кіно, позначка на кіноплівці, поцілунок у діафрагму, проба на роль, спецефекти у кіно, турель для об'єктивів, фентезі у кіно, фокус в оптиці.* Для словосполучень цієї моделі характерне керування з використанням прийменників: *в, для, з, на, у;*

– **прикметника з іменником у називному відмінку:** *анімаційне кіно, антитрестове законодавство, афокальна система, біографічний фільм, вільне кіно, внутрішньокадровий монтаж, воєнний фільм, вторинні ринки, вуличний фільм, гангстерський фільм, геронтологічний фільм, гібридний фільм, гірський фільм, готичний фільм, детективний фільм, джазова комедія, дикторський текст, динамічна композиція, документальне кіно, екранні форми, експлуаторський фільм, екстремальне кіно, ексцентрична комедія, жіночий фільм, жовтий фільм, залізний сценарій, золота серія, золотий перетин, ігровий фільм, інтелектуальне кіно, інтерактивне кіно, історична драма, історичний фільм, кінематографічний кадрик, камерний фільм, кістоунська комедія, континентальний фільм, контрпропагандистський фільм, костюмна драма, кримінальний фільм, культовий фільм, малобюджетне кіно, маргінальне кіно, мовне кіно, монтажний лист, мультиплікаційне кіно, мильна опера, навіжена комедія, надширококутний об'єктив, натурна зйомка, незалежне кіно, німе кіно, новий голлівуд, ностальгійний фільм, навільйонна зйомка, панорамне кіно, паралельне кіно, паралельний монтаж, парфумований фільм, підліткове кіно, підсвідомий фільм, подвійна експозиція, покадрова зйомка, політичний фільм, поліцейський фільм, повнометражний фільм, поетичне кіно, пригодницький фільм, пряме кіно, робоча назва, режисерський сценарій, романтичний фільм, салонна драма, самурайський фільм, сержантський фільм, стрічковий механізм, сльозоточивий фільм, спортивне кіно, стереоскопічне кіно, стереоскопічна кінозйомка, субсахарське кіно, суб'єктивна камера, судовий фільм, телевізійний фільм, тюремний фільм, феміністичний фільм, фокальна поверхня, художній фільм, цейтраферна кінозйомка, широкоекранний фільм, шпигунський фільм.*

Низку аналітичних термінів представлено поєднанням **дієприкметника та іменника в називному відмінку:** *виконавчий продюсер, заказний фільм, змазане зображення, знімальний майданчик, насаджувальна лінза, неекспонована плівка, просвітлений об'єктив, утрачений фільм.* У словнику виявлено кілька терміносполучень з активними дієприкметниками теперішнього часу (*блукаюча маска,*

вирівнююче світло, утікаюче виробництво, шумопоглинаючий бокс), які українській мові не властиві. Ці терміни не відповідають нормам літературної мови, є скалькованими з російської і потребують коригування.

У лексикографічному виданні зафіксовано також терміни-словосполучення, утворені поєднанням **прикметника, похідного від географічної назви, з іменником у називному відмінку**: *австралійське кіно, американська кіноакадемія, американський план, американський монтаж, англійська комедія, афроамериканське кіно, гонконгівське кіно, індійське кіно, італійське кіно, китайське кіно, німецьке кіно, нью-йоркська школа, шведська школа, шведське кіно, японський хорор.*

Зауважимо, що хоч у «Кінословнику» й репрезентовано значну кількість двокомпонентних термінів, однак виявлено лише чотири структурні моделі з головним словом-іменником.

Різноманітніший спектр структурних моделей виділено в термінах із трьома компонентами. Трикомпонентні терміни найчастіше є ускладненими двокомпонентними, уточненими та конкретизованими. Зафіксовано різні моделі трикомпонентних структур:

– **прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку**: *акторська кінознімальна проба, віковий обмежувальний рейтинг, знімальний довгофокусний об'єктив, знімальний короткофокусний об'єктив, європейське кінематографічне співтовариство, молоде німецьке кіно, музичний фототечний запис, натурний знімальний майданчик, нове австралійське кіно, нове американське кіно, нове гонконгівське кіно, нове індійське кіно, нове італійське кіно, нове китайське кіно, нове німецьке кіно, нове шведське кіно, нью-йоркська нова хвиля, оптичні візуальні ефекти, пересувна звукозаписувальна установка, підвісне освітлювальне рішення, проєкційний лінзоворастровий екран, проєкційний увігнутий екран, розширена сценарна заявка, російська золота серія, чоловіча сльозоточива мелодрама, чеське кінематографічне диво;*

– **прикметник у називному відмінку + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку**: *акторський склад фільму, діафрагменне число об'єктиву, ірисова діафрагма об'єктиву, знімальна позиція камери, золотий вік Голлівуду, кадрове вікно кінокамери, колористичне рішення фільму, міжнародна федерація кіноархівів, міжнародна федерація кіно клубів, міжнародна федерація кінопреси, (не) змонтований матеріал фільму, образотворче рішення фільму, рекламна кампанія фільму, сонцезахисна бленда об'єктиву, целулоїдна заготовка мультфільму;*

– **іменник у називному відмінку + прикметник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку**: *ефект зворотнього руху, ефект прискореного руху, ефект сповільненого руху, кіноспеціаліст технічного профілю, метод перспективних поєднань, підбірка знятого матеріалу, робітник постановочного цеху, фільм молодіжної культури, фільм чоловічої дії, фільм білих телефонів, фотограф знімальної групи.*

У деяких трикомпонентних термінах-словосполученнях функціують прийменникові конструкції, наприклад: *верстат для зйомок написів, випуск фільму на екрани, віртуальна реальність у кіно, зйомка з верхньої точки, зйомка з низької точки, комп'ютерні ефекти у кіно, коробка для зберігання кіноплівки, кошторис на створення фільму, механічні ефекти у кіно, напис на фоні дії, обробка кіноплівки у лабораторії, прес для склеювання плівки, рейки для операторського транспорту.*

Варто зазначити, що «Кінословник» містить також **чотирикомпонентні терміни**, які створено на основі двокомпонентних словосполучень: *завідувач акторським відділом кіностудії, копія збільшеного формату кіноплівки, копія зменшеного формату кіноплівки, фокальна площина оптичної системи, дублер актора для складних трюків, дублер актора для установки світла, заряджання кіноплівки у фільмовий канал, об'єктив зі змінною фокусною відстанню, помічник оператора з наведення фокуса.*

Як зазначає Світлана Локайчук, наявність у термінах-словосполученнях трьох або більше компонентів свідчить про використання кількох простіших термінів або словосполучень для детальнішої конкретизації поняття [6, с. 73]. Такі багатокомпонентні конструкції створені переважно за принципом послідовного синтаксичного зв'язку між їхніми складниками.

Терміни-словосполучення – зручний засіб виділення диференційних ознак базового поняття під час систематизації термінів кіномистецтва. Саме терміни-словосполучення здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні диференційні риси іменованого поняття, «ними легше, ніж іншими

словотвірними засобами, передати належність до класифікаційного ряду, сформованого на родовидовому відношенні понять» [4, с. 132]. Наприклад, функціонування терміна *кіно* визначається особливостями його поєднання із залежними словами-прикметниками: *анімаційне кіно, афроамериканське кіно, вільне кіно, екстремальне кіно, інтелектуальне кіно, інтерактивне кіно, малобюджетне кіно, маргінальне кіно, мультиплікаційне кіно, незалежне кіно, німе кіно, панорамне кіно, паралельне кіно, підліткове кіно, підпільне кіно, поетичне кіно, пряме кіно, розширене кіно, різдвяне кіно, спортивне кіно, стереоскопічне кіно.*

Тенденцію до творення стрункої структурно-семантичної системи шляхом поділу родових понять на видові та встановлення відношень між ними можна виявити в межах кожної тематичної групи термінів кіномистецтва. Наприклад, назви *фільмів*, мотивовані їхніми певними характерними особливостями, специфікою створення та сферами використання: *біографічний фільм, виробничий фільм, воєнний фільм, вуличний фільм, гангстерський фільм, геронтологічний фільм, гібридний фільм, гірський фільм, готичний фільм, детективний фільм, експлуаторський фільм, жіночий фільм, жовтий фільм, історичний фільм, камерний фільм, кримінальний фільм, культовий фільм, науково-фантастичний фільм, ностальгійний фільм, парфумований фільм, підсвідомий фільм, повнометражний фільм, політичний фільм, поліцейський фільм, порнографічний фільм, пригодницький фільм, самурайський фільм, сержантський фільм, сльозоточивий фільм, судовий фільм, тюремний фільм, утрачений фільм, феміністичний фільм, художній фільм, широкоекранний фільм.*

Для видової диференціації родових понять часто залучають загальноживані відносні прикметники або прикметники, утворені від термінів. Якісні прикметники вживають у складі термінів рідко, ймовірно, через їхнє нетермінологічне походження. До того ж, вони певною мірою десемантизовані, бо вже не називають безпосередню якість, а виражають лише загальну, усталену, незмінну ознаку (від них не можна утворити ступені порівняння), наприклад: *вільне кіно, жовтий фільм, романтичний фільм, чорний фільм.*

Аналіз показав, що стрижневе слово перебирає на себе систематизувальну функцію, оскільки є виразником родового поняття, тоді як атрибут виконує класифікаційну роль – називає видову ознаку. Терміни-словосполучення, «утворені поєднанням прикметника з іменником, є стійкими формами номінацій, що характеризуються стислістю та семантичною єдністю» [9, с. 146].

Як компоненти гіпонімічної парадигми атрибутиви вказують на функції, призначення, структуру позначуваних кіномистецьких реалій: *апарат – кінознімальний, кінопроеційний; драма – історична, костюмна, салонна; зйомка – натурна, павільйонна, покадрова; кінозйомка – стереоскопічна, цейтраферна; комедія – англійська, джазова, ексцентрична, навіжена; монтаж – американський, внутрішньокадровий, паралельний; план – американський, кінематографічний; серія – золота, рожева; сценарій – залізний, режисерський.*

Лексико-семантична організація аналітичних термінів дає підстави зараховувати їх до лексично обмежених словосполучень, характерною ознакою яких є те, що місце одного з компонентів заміщують не будь-які слова відповідної категорії, а лише деякі лексеми певної семантичної групи чи закритого ряду [4, с. 104]. Це різновид стійкого словосполучення, компоненти якого поєднані за певними лексичними та граматичними правилами відповідно до законів валентності, які «покликані закріпити той зв'язок речей чи ідей, який існує в дійсності» [9, с. 146]. За ступенем семантичного стягнення лексем терміни-словосполучення можна згрупувати у два різновиди:

1. Термінологізовані розкладні словосполучення – відносно вільні словосполучення, цілісність яких зумовлюється стійкістю у використанні. Серед них виділяємо:

- **терміни-словосполучення, що не містять переосмислених компонентів**, тобто кожне слово в такому утворенні є терміном: *апаратна звукозапису, внутрішньокадровий монтаж, дифузійний екран, довгофокусний кінознімальний об'єктив, документальний фільм, жироскопічний штатив, знімальний дубль, каширований кадр, кінематографічний кадр, контрастирування фільму, короткометражний фільм, мультиплікаційний верстат, надширококутний об'єктив, покадрова зйомка, повнометражний фільм, проєкційний лінзово-растровий екран, проявлення кіноплівки, режисерський сценарій, стереоскопічна кінозйомка, стереоскопічне кіно, стереофонічна фонограма, фотопортрет кіноактора, фотоцейтраферна кінозйомка, широкоекранний фільм.*

- терміни-словосполучення з одним переосмисленим компонентом, який може бути нетерміном: афокальна система, вільне кіно, гібридний фільм, гірський фільм, дикторський текст, директор фільму, другий кіноренесанс, екранні форми, жіночий фільм, жовтий фільм, ігровий фільм, історичний фільм, костюмна драма, монтажний лист, навіжена комедія, незалежне кіно, парфумований фільм, період малокартиння, підсвідомий фільм, поетичне кіно, пригодницький фільм, пряме кіно, розширене кіно, сльозоточивий фільм, чорновий монтаж. Творення термінів такого типу мотивоване семантикою їх компонентів.

2. Термінологізовані нерозкладні словосполучення, мотивація компонентів яких дещо стерта, переосмислена, їх ще прийнято називати термінологічними фразеологізмами [4, с. 105]: *десята муза, ефект запаморочення, ефект присутності, залізний сценарій, золота серія, золотий перетин, мильна опера, поцілунок у діафрагму, фабрика мрій*. У випадках фразеологічної номінації смислова структура терміна має своєрідну стилістичну виразність.

Отже, у «Кінословнику» Володимира Миславського репрезентовано значну кількість термінів-словосполучень, які мають дво-, три- і багатокомпонентну структуру; їх створено за різними моделями, у яких складники поєднано на основі підрядного граматичного зв'язку. Особливістю двокомпонентних термінів є те, що вони характеризуються високою частотністю вживання та сприяють утворенню багатокомпонентних терміноодиниць, які перебувають на межі з визначеннями понять. Значна кількість різновидів кіномистецьких об'єктів зумовила необхідність номінування кожного поняття й надання переваги аналітичним термінам, оскільки поєднувальні можливості слів дають змогу формувати ряд понять на основі однієї лексеми. Аналітичні терміни виконують не лише номінативне завдання, а й допомагають окреслити обсяг поняття, яке вони позначають. До складу термінологічних словосполучень входять як власне терміни, так і слова нетермінологічного характеру. Незважаючи на те, що терміни-словосполучення характеризуються різним ступенем смислової розкладності, самостійність окремих їх компонентів ослаблена або зовсім втрачена, тому за характером значення вони наближаються до окремого слова.

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с. 2. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 105 с. 3. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии / [отв. ред. В. П. Даниленко] – М. : Наука, 1971. – С. 7–67. 4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 247 с. 5. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 307 с. 6. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / [ред. кол.: Г. Л. Аркушин та ін.]: Філол. науки. Мовознавство. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 71–76. 7. Малевич Л. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 8. – С. 35–38. 8. Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми. – Х., 2007. – 328 с. 9. Суперанская О. В., Подольская А. Н., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1989. – 246 с. 10. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.